

مؤلفه‌های تصویرپردازی غزل شاعران مهاجر سبک هندی (بر اساس غزلیات طالب‌آملی)

چکیده

طالب‌آملی (۹۹۴- احتمالاً ۱۰۳۴-۱۰۳۶ هـ ق) یکی از بزرگ‌ترین و پرکارترین شاعران سبک هندی است که بیش از هزار و ششصد غزل سروده است. مکان اولیه و ثانویه‌ای که طالب در آن زیسته؛ یعنی آمل و شبه قاره هند، تأثیر قابل توجهی بر تخیل این شاعر داشته، به حدی که شیوه‌ی خیالپردازی اولیه‌ی شعری او را متحول کرده و شیوه‌ای متفاوت در مضمون‌پردازی و سبک شاعری وی پدیدآورده که حوزه‌ی چهارگانه‌ی نشانه، سبک، زبان و مضامین شعری او را دگرگون نموده است. در این پژوهش، به روش توصیفی - تحلیلی غزلیات طالب‌آملی از منظرهای چهارگانه‌ی تصویرپردازی (شامل نشانه، سبک، زبان و مضمون)، در حوزه‌ی شیوه‌ی خیالپردازی ثانویه‌ی او، به روش توصیفی - تحلیلی بررسی شده است. حاصل کار نشان می‌دهد که غزل عاشقانه‌ی طالب‌آملی در غربت، دارای ویژگی تغییر کانون توجه از معشوق به عاشق در غزل، واقع‌گرایی در پرداخت تصاویر به جای تقدس‌گرایی در وصف، ژرفانمایی در انسان‌گرایی (تشخیص)، کاربرد نشانگان تاریکی و غم به جای شادمانی و روشنی، در نتیجه‌ی محوریت یافتن انزوا و گوشه‌گیری است.

کلیدواژه: طالب‌آملی، سبک هندی، ادبیات مهاجرت، تصویرپردازی.

۱- مقدمه

تصویر (image) بدل، کپی، شبیه، عکس، شکل، برگردان و مانند آن بوده که در فارسی به آن معادل «خیال» داده شده، به این دلیل که واژه‌ی اخیر در معنای سایه، عکس، شبیح و مانند آن است. (فتوحی رودمعجنی، ۱۳۸۹: ۳۹) تصویر اصطلاح مشترک میان هنر و ادبیات است. در فرآیند ذهنی تصویرسازی (imagination)، آفریننده با استفاده از ابزار واژه، خط، رنگ، شکل و سایر ابزار دیگر، اندیشه‌ی خود را به مخاطب و گیرنده‌ی پیام منتقل می‌کند. (شفیعی کدکنی، ۱۳۹۱: ۱۰)

در ادبیات مجموعه ابزارهای بیانی تشبیه و انواع آن، استعاره، مجاز، کنایه و هنرهای لفظی و معنوی (جناس، ایهام و ...) به حوزه‌ی تصویرآفرینی تعلق دارند. در واقع «کاربرد زبان در غیر معنای حقیقی خود» تصویرپردازی است. (فتوحی رودمعجنی، ۱۳۸۹: ۴۵-۴۷) در نقد نو، که بر فرمالیسم و ساختارگرایی استوار شده، تصویر اساس شعر است و عامل تأثیر بر مخاطب و نیز ابزار راه‌یافتن به ذهن هنرمند. در این نگرش، «معنای حقیقی» و «معنای مجازی» در دو قطب تقابلی قرار می‌گیرند. مقوله‌ی حقیقت و مجاز، مرجع و مبنای حقیقی و مجازی نیاز دارد و این مبنای همان ساحت «تخیل» شاعر و هنرمند است. ساحت خیال به شدت، متأثر از مکان و زمان تولد، رشد و بالیدن هنرمند و شاعر است؛ به این معنا که به محض ورود یک فرد از یک عرصه‌ی مکانی به عرصه‌ی دیگر، نشانگان زبانی وی، سبک اثر هنری و مضامین مورد استفاده‌ی او متأثر می‌گردد. در این مورد «مهاجرت» و ورود به مکان و زمان جدید سبب ایجاد «هویت جدید» برای مهاجر می‌شود. (نیز بنگرید به مدرسی، ۱۳۹۳: ۵۳)

۱-۱- پیشینه‌ی تحقیق

قدرت طالب‌آملی در بیان شاخصه‌های سبک هندی، به‌ویژه تصویرپردازی و همچنین تعامل وی با دربار و شاعران درباری هند، وی را به موضوع مورد بررسی شاعران و منتقدان بدل‌نموده‌بود. صاحبان «تذکره‌ی میخانه» و «عرفات‌العاشقین»، «خزانه‌ی عامره»، «سرو آزاد»، «لطایف‌الخیال»، «نصرآبادی»،

«کلمات الشعراء»، «ریاض الشعراء»، «تذکره‌ی حسینی»، «مجمع النفائس»، «مقالات الشعراء»، «نتایج الافکار»، «شمع/نجم»، «شعر العجم» و منابع دیگر، شعر او را ارجمند دانسته و با توجه به تأکید منتقدان سبک هندی بر «صورت و ساخت»، از یک سو و «معنا» از سوی دیگر اشعار وی را ستوده‌اند. به جز این، نقد شعر طالب از اشعار خود وی آغاز شده‌است؛ بسامد واژگان و اصطلاحات طرز، شیوه، زبان و مانند آن در شعر او، نشان از این «خود - انتقادی» دارد.

منیر لاهوری (۱۰۳۱هـ.ق) در کتاب «کارنامه»، به انتقاد از نوگرایانی چون عرفی، زلالی، ظهوری و زلالی پرداخته‌است. نیز خان‌آرزو در کتاب «سراج‌منیر» (۱۱۵۷هـ.ق)، طالب را یکی از چهار رکن اصلی جناح افراطی سبک هندی دانسته‌است و به اتفاق «زلالی» (م ۱، ۲۵هـ.ق)، «ظهوری» (۹۲۴-۱۰۲۵هـ.ق) و «عرفی» (۹۶۳-۹۹۹هـ.ق) از کسانی می‌داند که طرز متأخرین و قدما را رعایت نمی‌کند. فرهاد طهماسبی در کتاب «جامعه‌شناسی غزل فارسی» (۱۳۹۵) به طالب‌آملی و گفتمان‌های اخلاقی، عاشقانه، دینی، ادبی و حتی مهاجرت این شاعر به هند توجه نموده‌است. همچنین صفدر زبردست (۱۴۰۰) در کتاب «تصویر و ایماژ در مکتب سپاهانی»، به استخراج انواع تشبیه، استعاره، مجاز و کنایه در شعر طالب‌آملی توجه نموده‌است. پژوهش‌های موجود درباره‌ی طالب‌آملی در سه دسته‌ی بررسی انواع مضامین تعلیمی، شکوایی، فخر، غم غربت و بررسی دستوری و نقد و بررسی برخی ویژگی‌های سبکی و استخراج زیبایی‌های ادبی صورت گرفته‌است و در همگی تأکید بر لزوم تصحیح مجدد دیوان طالب قابل توجه است.

از دیگر پژوهش‌های موجود درباره‌ی اشعار طالب‌آملی، مقالات «عوامل ابهام معنایی در شعر طالب‌آملی» (۱۳۹۰) نوشته‌ی حسین حسین‌پور آلاشتی، «بررسی سبک تکرار در اشعار طالب‌آملی» (۱۳۹۰) نوشته‌ی ابراهیم ابراهیم‌تبار، «بررسی هنجارگریزی واژگانی و معنایی در غزلیات طالب‌آملی» (۱۳۹۸) نوشته‌ی پیمان منصوری و دیگران، «بررسی ساختار ترکیبات اشتقاقی در شعر طالب‌آملی از دیدگاه سبک‌شناسی زبانی» (۱۳۹۹) نوشته‌ی پروین گلی‌زاده و نویسندگان همکار و نیز مقاله‌ی «بررسی فراهنجارهای اشتقاقی

در اشعار طالب‌آملی» (۱۳۹۹) نوشته‌ی خدابخش اسداللهی قابل ذکر است؛ نویسندگان در این مقالات کوشیده‌اند ویژگی‌های زبانی (از نوع دستوری شاعر) را در اشعار او بررسی کنند.

از جمله‌ی پژوهش‌ها در حوزه‌ی بررسی مضمون اشعار طالب می‌توان به مقاله‌ی «بازنمود آموزه‌های تعلیمی در شکوائیه‌های طالب‌آملی» (۱۳۹۱) نوشته‌ی داریوش کاظمی و نویسندگان همکار و «بررسی گونه‌های فخر در دیوان طالب‌آملی» (۱۳۹۲) نوشته‌ی غلامرضا کافی، اشاره نمود. نویسندگان در این دو اثر، به مضامین فخر و شکایت در اشعار طالب توجه نموده‌اند؛ همچنین مقاله‌ی «بررسی بازتاب اندیشه‌ی سفر بر شخصیت‌پردازی غزل عاشقانه‌ی سعدی و طالب‌آملی» (۱۳۹۹) نوشته‌ی عباسی و نویسنده‌ی همکار به تأثیر سفر و مهاجرت بر اندیشه‌ی شاعر پرداخته‌است. چنان‌که پیداست تاکنون درباره‌ی مؤلفه‌های تصویرپردازی شعر طالب‌آملی پژوهشی صورت‌نگرفته و تحقیق حاضر در نوع خود تازه است.

۱-۲- پرسش‌های پژوهشی

الف. تصاویر شعری طالب‌آملی دارای چه نشانگانی است؟

ب. شیوه‌های خیال‌پردازی شاعر در هند، چه تأثیری بر مضامین غزل عاشقانه‌ی او گذاشته‌است؟

ج. ابزار بیانی (تشبیه، استعاره، مجاز، کنایه) تصاویر شعری طالب در غربت کدامند؟

۱-۳- روش پژوهش

این مقاله به روش توصیفی - تحلیلی از نوع اسنادی تدوین شده‌است. نظر به این‌که طالب‌آملی از شاعران فارسی زبان ایرانی «طرز نو» در سبک هندی است، ضروری است شیوه‌های نوینی که این شاعر در تصویرپردازی، مضمون و سبک غزل، به عنوان یکی از مهم‌ترین قالب‌های این دوره ایجاد نموده، بررسی و